

Паасобныя старонкі беларускай гісторыі знайшлі ўвасабленне ў аповесці «Апошняя са слупкіх князёў» (1841) польскага пісьменніка Юзафа Крашэўскага. Падзеі адбываюцца пасля прыняцця Брэсцкай царкоўнай уніі. Галоўная гераіня твора – Соф’я Алелькавіч, князёўна Слуцкая і Капыльская, княгіня Радзівіл, вядомая заступніца праваслаўя на беларускіх землях. Месца дзеяння ў аповесці – Вільня 1599 – пачатку 1600 гадоў. Гэта быў час, калі магнаты і шляхта падзяліліся на два лагеры, прадстаўнікі якіх, за рэдкімі выключэннямі, дбалі не пра інтарэсы дзяржавы, а пра павелічэнне родавых уладанняў. Алелькавічы ідэалізаваліся пісьменнікам, паказваліся патрыётамі роднай зямлі.

Мінулае беларускай зямлі адлюстравана ў польскамоўным пісьменніку Ігнат Ходзька ў «Запісках квестара» (1844). Гістарычныя падзеі і шляхецкае жыццё XVIII стагоддзя ён ярка ўзняў у рамане «Запіскі квестара», напісаным у форме дзённіка-ўспамінаў квестара (скарбніка – Г.Н.) Міхала Лаўрыновіча, былога маршалка пры двары полацкага ваяводы Тадэвуша Жабы. Лаўрыновіч прымаў удзел у мясцовым соймаку ва Ушачах, радаваўся прымірэнню двух варагуючых шляхецкіх бакоў. Несправядлівы гнеў гаспадара прымусіў Міхала стаць манахам. Абавязкі квестара даюць герою мажлівасць шмат падарожнічаць, сустракацца са многімі людзьмі. Вачамі квестара І. Ходзька паказваў часы шляхецкай вольніцы і падкрэсліваў, што менавіта неабмежаваная ўлада магнатаў прывяла да заняпаду краю. Выбар мастацкай формы дазваляў пісьменніку адвольна інтэрпрэтаваць гістарычныя падзеі, учынкi дзяржаўных асоб.

Гісторыя беларускай зямлі прыцягвала ўвагу Яна Баршчэўскага. Адмысловае мастацкае выяўленне айчынная мінуўшчына знайшла ў знакамітай кнізе пісьменніка «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» (1844–1846). Гістарычна-легендарнае мінулае галоўным чынам згадалася ў лірычных адступленнях. У раздзеле «Полацк» зазначалася, што царква Барыса і Глеба нібыта была пабудавана самімі святымі. Апавядальнік у рэчышчы хрысціянскага лінейнага і незваротнага разумення часу падкрэсліваў сувязь розных перыядаў. Духоўную пераемнасць мінулага і сучаснасці рэпрэзентавала паданне пра князя Боя, які «за паганскімі часамі» «княжыў над усім людам з гэтых дзікіх краёў на берагах Дрысы» [1, с. 139], звязанае з маэнткам Краснаполь, што стаіць над ракой Дрысай («Успаміны пра наведанне роднага краю»). Ва «Успаміны пра наведанне роднага краю» ўводзіліся звесткі пра вайну з Напалеонам, пра ўваход французскага войска ў Полацк, метафарычна апавядалася пра бітву пад Клясціцамі: «Гэта бура ў Клясціцах, на Пецярбургскім гасцінцы; з далёкіх краёў прыйшла яна сюды, сеючы свінцовым градам; дарэмна імкне на поўнач: там моцныя вятры і маразы спаткаюць яе» [1, с. 136–137].

Заклучэнне. Пісьменнікі першай паловы XIX стагоддзя пры ўзнаўленні гісторыі адлюстроўвалі ўласнае суб’ектыўнае бачанне часова блізкіх сваёй рэчаіснасці перыядаў – найперш XVIII стагоддзя, звярталіся да асобных падзей Сярэднявечча. Іх творы характарызуецца плённым выкарыстаннем этнаграфічна-бытавога матэрыялу, павышанай аўтарскай увагай да гераічнай тэматыкі, да маральна-этычнай праблематыкі, пастаноўкай найперш выдуманых асоб у цэнтр мастацкага дзеяння. Разам з традыцыйнай апавядальнай формай ад трэцяй асобы выкарыстоўваліся стылізацыі пад дзённікавыя запісы, прыватныя ўспаміны.

Спіс літаратуры

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі; уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.
2. Лотман, Ю.М. Происхождение сюжета в типологическом освещении / Ю.М. Лотман // Бройтман, С. Историческая поэтика: хрестоматия-практикум / С. Бройтман. – М., 2004. – С. 212–230.
3. Медриш, Д.Н. Структура художественного времени в фольклоре и литературе / Д.Н. Медриш // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве: сб. ст. / АН СССР, Науч. совет по истории мировой культуры; редкол.: Б.Ф. Егоров (отв. ред.) [и др.]. – Л., 1974. – С. 121–142.

АСАБОВЫЯ НАМІНАЦЫІ ў КІТАБЕ XIX СТ.

*В.І. Несцяровіч
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

Кітаб А. Хасяневіча (1832) адлюстроўвае своеасаблівую ў тэматычным і канцэптуальным багацці сістэму прадметных намінацый, асноўнымі крыніцамі якіх былі, галоўным чынам, беларуская дыялектная мова і мова ўсходніх арыгіналаў, з якіх рабіўся пераклад на беларускую мову. У анамасіялагічным аспекце мова Кітаба А. Хасяневіча (1832) яшчэ не вывучалася, што прадвызначае актуальнасць тэмы. **Мэтаі** публікацыі з’яўляецца характарыстыка выяўленых ў

кітабе XIX ст. асабовых намінацый і іх дэрывацыйных сродкаў у суадносінах з анамасіялагічнай прыметай.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для назірання ўжыты апелятыўныя аднаслоўныя асабовыя намінацыі. У працэсе збору і аналізу фактычнага матэрыялу выкарыстоўваліся метады суцэльнага выяўлення, апісальны, лексікаграфічны, інтэрпрэтацыйны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Прыкметнае месца сярод прадметных намінацый займаюць апелятыўныя аднаслоўныя *асабовыя* назвы славянскага (беларускага) і ўсходняга паходжання. Умоўна іх можна падзяліць на невытворныя (першасныя) і вытворныя. Доля невытворных лексем – такіх як *брат, удава, госьць, дзіця, жана, кароль / круль, муж, пан, раба, сын, халоп* ‘пакорлівы вернік’ ды інш. – складае каля 30 % [1].

Найбольшае адлюстраванне атрымалі вытворныя найменні, а сярод іх – дэрываты суфіксальнага ўтварэння. Кожны з іх прадстаўлены пэўным афіксам. Усяго ў помніку адзначаецца каля 20 розных па прадукцыйнасці суфіксаў, выкарыстаных пры ўтварэнні асабовых намінацый: *-нік, -ца, -к-, -ар, -ак, -ец, -цель, -ей/-эй, -ін/-ын, -ніц-, -ач, -анін, -ік, -анец, -енец, -ыр, -льнік, -іц-*.

Найчасцей у манускрыпце выкарыстоўваюцца найменні асоб з суфіксам *-нік*, якія ўтварыліся ад дзеяслоўных асноў і адносяцца да агентыўнага тыпу: *баязнік* ‘той, хто баіцца парушыць і заўсёды выконвае мусульманскія законы і прадпісаныя абавязкі’, *вернік* ‘пакорлівы прыхільнік веры’, *грэшнік, параднік* ‘той, хто дае парад’, *чараўнік, памоцнік, праваднік*.

Варта адзначыць, што гэты тып дэрыватаў у манускрыпце не мае сінанімічных утварэнняў з суфіксам *-шчык*, якія хоць і былі вядомыя старабеларускай мове, але нават у дзелавай пісьменнасці характарызуюцца нешматлікасцю [2, с. 220]. Відавочна, у першай трэці XIX ст. у беларускіх народных гаворках, на якія заўсёды арыентаваліся стваральнікі кітабаў, дэрываты з суфіксам *-нік* займалі пануючае становішча.

Назоўнікі з суфіксам *-ца* абазначаюць асоб, якія з’яўляюцца суб’ектамі дзеяння: *абмоўца* ‘паклёпнік’, *звіценца* ‘пераможца’, *перагаворца* ‘пляткар’, *карца* ‘той, хто карае (пра Бога)’, *пакрыўца* ‘той, хто утойвае, утойвальнік’. Утвараюцца яны ад дзеяслоўных асноў, у манускрыпце абазначаюць як асоб мужчынскага, так і жаночага полу. Асабліваць гэтых дэрыватаў заключаецца ў тым, што яны не маюць паралельных формаў з іншымі суфіксамі і функцыююць у якасці адзінай лексічнай нормы. Часта такія дэрываты фіксуюцца толькі ў форме множнага ліку, што звязана, верагодна, са спецыфікай манускрыпта, у якім асабовыя назвы часцей прадстаўлены формамі множнага ліку і радзей – адзіночнага.

Граматычнае афармленне назоўнікаў дадзенай групы, як правіла, дыферэнцыруецца. Так, назоўнікі агульнага роду *звоцца* ‘ашуканец, падбухторшчык’ і *забойца* запісваюцца як назоўнікі мужчынскага роду, што падкрэслівае межавіта адрозненне па гендары: прарок мувіл: *Умметы, нехай то у вас будзе, жэбы Кур’ан не забывалі, бо горшы будзіш за кафірына, за чэрэўніка, за звоцца, за п’яніцу, за забойца* (37а5-6). Часам назіраецца марфалагічная варыянтнасць. Так, творны склон назоўніка агульнага роду *прычынца* ‘заступнік’ афармляецца то з “мужчынскім” канчаткам *-ам*, то з “жаночым” канчаткам *-ай*: прарок мувіл: *Іа ад ііх адрэкусе, іены не мае умметы, а іа не ііх прычынцам іест* (90б8-9); *Джэбра’іл мувіл: Браце, саромейсе, страшна не гледзі на прарока ты, то астатні усіх нас надзейе, Пан Бог нам прычынцай іего даў* (10ба1-2).

У агульным аб’ёме асабовай лексікі славянскага паходжання, адлюстраванай у манускрыпце, утварэнні з суфіксам *-ца* з’яўляюцца дастаткова прадукцыйным тыпам. Фармант выкарыстоўваецца таксама пры ўтварэнні складаных слоў (неасабовых) шляхам асноваскладання і суфіксацыі. Такім спосабам утвораны кампазіт-азначэнне *душайемца* (10365) / *душэйімца*, якім характарызуецца найгалоўнейшы, паводле мусульманскай міфалогіі, архангел смерці Азраіл: *э калі [хмельнаго трунку] тры куфлі выпіе, душэйімца душу іего з гневам озме* (13ба22).

Найменні з суфіксам *-ар* дастаткова ўжывальныя ў кітабе. Яны ўтвараюць два падтыпы: адны называюць асоб па прафесіі або занятку, другія з’яўляюцца характарыстыкамі асоб з адмоўнай канатацыяй. Да першага належаць лексемы, утвораныя ад дзеяслоўных і субстантыўных асноў: *лекар, кухар, пісар, уладар, печэнтар* – пячатар ‘той, хто сведчыў пячаткай які-небудзь дакумент’. Да другога адносіцца лексема *лгар* ‘паклёпнік’.

Асабовыя назвы, утвораныя з дапамогай суфікса *-цель*, адзначаюцца толькі ў якасці агентыўных. У манускрыпце яны сустракаюцца нячаста і прадстаўлены, па сутнасці, лексемай *прыяцель*, якая дастаткова часта выкарыстоўваецца і мае значэнні ‘сябар’ і ‘ўгоднік’ (ва ўстойлівым словазлучэнні *прыяцель божы*). У астатніх выпадках дэрываты з фармантам *-цель* ужываюцца пераважна ў якасці характарыстыкі Бога – *стварыцель, карміцель* і характарыстыкі,

якую дае Бог прароку Мухамеду, – *сондзіцель* ‘суддзя’: ... ‘*ані заслоны межы намі не было ‘ані запоны Стварыцеля Бога ‘аблічэ відзеў дзіўне [...ані заслоны паміж намі не было, ані фіранкі. Ubачыў Стваральніка Бога дзіўнае аблічча] (11461); эфяруйце с тых рэчэй, што вам стварыў Пан Бог, выдавайце для удзячнасці божэй, бо он іест добры Прэвізор і Карміцель (50a15-16).*

Адной з магчымых і найбольш верагодных крыніц пранікнення гэтых словаформаў у мову кітаба маглі быць творы рэлігійнага зместу на старабеларускай мове, у якіх суфікс *-цель* (<тель) быў пашыраны. Форма *сондзіцель* магла мець польскую крыніцу паходжання (напрыклад, з тэфсіраў, якія напісаны польскай крэсавай мовай), на што ўскосна паказвае напісанне *он* на месцы польскага насавага галоснага.

Да афіксальных асабовых найменняў, выкарыстаных у манускрыпце, адносяцца таксама словы з суфіксамі *-ак* (*жабрак*), *-к-* (*карчмарка*, *шинкарка*, *чалядка*), *-ец* (*купец*), *-анец* (*пасланец*), *-ач* (*паслугач* ‘слуга’), *-ніц* (*нявольніца*) ды інш., большасць якіх таксама адносяцца да агентыўнага тыпу.

Суфіксальная дэрывацыя закранула і некаторую частку усходніх асабовых назваў. У помніку дастаткова актыўна ўжываюцца славізаваныя арыенталізмы, якія абазначаюць людзей па прафесіі або занятку, схільнасці да пэўнай дзейнасці і якія відазмяніліся пад уплывам славянскіх (беларускіх) суфіксаў *-эй/-ей*, *-к-*, *-ін/-ын*: *муфтэй* (ад ар. *mufti*) ‘муфтый, каментатар ісламскага права’, *хаджэй* (ад перс. *chwağa*) ‘мусульманін, які здзейсніў паломніцтва ў Мекку’, *сэхаб-ей-і* (ад ар. *sahaba*) ‘папличнікі прарока Мухамеда па веры’ – на ўзор аналагічных беларускіх дэрыватаў тыпу *багацей*, *грамацей*, *варажэй* ‘варажбіт’ (*абл.*); *загідка* (ад ар. *zāhid*) ‘набожная, аскетка (пра жанчыну)’, *мусульманін*, *кафірын* (ад ар. *kāfir*) ‘нявернік’ ды інш. У цэлым жа ў разрадзе асабовых найменняў усходняга паходжання пераважаюць лексемы, якія ўсё ж не падпалі пад славянскі дэрывацыйны працэс і захавалі сваю спрадвечную структуру нязменнай.

Акрамя асабовых афіксальных найменняў, у помніку дастаткова часта адзначаюцца, паводле сучаснай граматычнай тэрміналогіі, асабовыя субстантываты тыпу *стары* ‘чалавек, які дажыў да старасці’, *убогі* ‘бедны чалавек’, *набожны* ‘чалавек, які верыць у Бога і выконвае рэлігійныя абрады’, *верныя* ‘вернікі, прыхільнікі веры’, *няверныя* ‘нявернікі, тыя, хто вызнае чужую веру’, *наўчоны* ‘той, хто ўмела выконвае рэлігійныя (мусульманскія) абрады (часта – пра імама)’, *зэшлы* ‘нябожчык’, *крэўныя* / *кроўныя* ‘людзі, якія паходзяць ад адных продкаў’ ды інш. Словаўтваральнай базай у іх выступаюць, як правіла, якасныя або адносныя прыметнікі, а матывацыйнымі прыметамі – ‘узрост’, ‘стан’, ‘адносінны да веры’, ‘роднасць’ ды інш. Словаўтваральным фармантам пры ўтварэнні такіх субстантыватаў некаторыя даследчыкі прызнаюць эліпіс [3] вызначаемых назоўнікаў *чалавек*, *людзі*, якія лёгка аднаўляюцца ў тэксце. Паралельнае выкарыстанне атрыбутыўна-субстантываўных словазлуэнняў фіксуецца рэдка, толькі з лексэмамі *убогі*, *наўчоны*: *убогія людзі*, *наўчоны чалавек*. Параўн.: *Усту імама свайго і кожнага наўчонага наважай і шануй (45a20)* і *..прарок мувіл: Хто бы наўчонага чалавека любечы на яго гледзеў, йако бы шэсьцьдзсят год богу маліўсе (45a22)*.

Субстантываты, ужытыя ў адзіночным ліку, як правіла, афармляюцца ў мужчынскім родзе (выключэнне складае слова *белаглова* ‘замужняя жанчына’) – *стары*, *убогі*, *зэшлы*, *набожны*, якія гendarна не адрасаваныя, маюць агульнае значэнне асобы.

У манускрыпце нярэдка выкарыстоўваюцца складаныя словы, якія належаць да розных семантычных разрадаў. Адзін з іх утвараюць асабовыя кампазіты, утвораныя шляхам асноваскладання і суфіксацыі (з фармантамі *-ец*, *-нік*, *-цель*): *багамалец*, *чужаземец*, *цудзоложник* ‘распуснік’, *душупрыкрапіцель* (літаральна “душапрымацавальнік”; пра Бога).

Праведзеныя назіранні дазваляюць зрабіць наступнае **заклучэнне**:

суфіксацыя з’яўляецца самым прадукцыйным спосабам утварэння апелятыўных асабовых назваў, адлюстраваных у Кітабе А.Хасяневіча (1832);

часцей сустракаюцца дэрываты, утвораныя ад дзеяслоўных асноў з дапамогай суфіксаў *-нік*, *-ца*, *-ар*, радзей – з суфіксамі *-цель*, *-ак*, *-ец*, *-ач*, *-анец* ды інш., якія ў сваёй большасці належаць да агентыўнага тыпу;

у працэсе моўнага асваення некаторая частка арыентальнай лексікі (каля 20 %) славізавалася, адным са спосабаў такога працэсу стала суфіксацыя на ўзор вядомых беларускім гаворкам мадэляў з выкарыстаннем беларускіх (славянскіх) фармантаў *-эй/-ей*, *-к-*, *-ін/-ын*;

дастаткова прыкметнае адлюстраванне ў помніку атрымалі асабовыя назвы агентыўнага тыпу, утвораныя марфалага-сінтаксічным спосабам і шляхам асноваскладання і суфіксацыі.

Спіс літаратуры

1. Тут і далей ілюстрацыі (асобныя словы і сказы) з Кітаба А.Хасяневіча запісваюцца курсівам у фанетычнай транскрыпцыі, з прымяненнем сегментацыі тэксту і сучаснай пунктуацыі.
2. Трафімовіч, Т.Р. Афіксацыя ў намінацыйнай дэрывацыі старарускай і старабеларускай моў / Т.Р. Трафімовіч, Н.В. Паляшчук // Славянскія мовы : системна-описательный и социокультурный аспекты исследования : материалы междунар. науч.-метод. конф., Брест, 17–18 нояб. 2005 г. В 2 ч. Ч. 1 / М-во образования Респ. Беларусь, Брест. гос. ун-т им. А.С.Пушкина ; [редкол. Е.И. Абрамова и др.]. – Брест : Изд-во БрГУ, 2006. – 225 с.
3. У лінгвістычнай літаратуры спосаб утварэння новых слоў на аснове словазлучэння кваліфікуецца па-рознаму: сцяжэнне, згортванне, семантычная кандэнсацыя, эліпсіс, семантычнае ўключэнне, універбацыя.

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ЧЕРЕЗ РАЗЛИЧНЫЕ ФОРМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

С.В. Николаенко

Витебск, ВГУ имени П.М. Машерова

Концепцией развития Витебского государственного университета имени П.М. Машерова определены цели, включающие многопрофильные аспекты. Это и подготовка высококвалифицированных кадров, основанная на научных исследованиях, и развитие фундаментальной и прикладной науки, и, на наш взгляд, самое актуальное – это активное воздействие на социально-экономическое и духовное развитие витебского региона. Почему именно последняя цель наиболее востребована сейчас в условиях, когда возросли требования к подготовке специалистов для системы образования, социальной сферы, учреждений культуры, средств массовой информации. На филологическом факультете университета ведется подготовка по всем таким направлениям. И достичь успеха можно только в случае, когда образовательная, научная деятельность непосредственно связана с областью международной деятельности. Именно показать опыт факультета по этому направлению и составляет цель нашей статьи. Вот как в Концепции развития определяются задачи в этой сфере:

- участвовать в процессах формирования интегрированного европейского образовательного пространства;
- активно сотрудничать с высшими учебными заведениями ближнего и дальнего зарубежья;
- развивать международное сотрудничество в области науки;
- создать и реализовать систему обучения иностранных граждан [1, 4,5].

Учитывая значимость межкультурной коммуникации для социализации молодежи в мировом пространстве, учебное и научное направление на факультете направлено на предоставлении студентам-филологам широкого спектра услуг, связанных с их профессиональными намерениями. На факультете готовят специалистов в преподавании русского языка как иностранного, переводчиков, литературно-редакторских сотрудников, преподавателей славянских и романо-германских языков. Такой набор и позволяет филфаку постоянно обращаться за опытом (и делиться им) других ведущих учебных заведений России, Украины, Казахстана, что, безусловно, является актуальным.

Материал и методы. Материалом для написания статьи послужили планы работы филологического факультета, отчеты по результатам стажировок, студенческие анкеты и наблюдения. Также были использован метод описания опыта, являющийся одним из старейших в дидактике.

Результаты и их обсуждение. В статье далее нами будет предложен конкретный практический компонент в содержании учебно-научной деятельности факультета в рамках развития социокультурной компетенции студентов.

1. Деловые связи налажены с польскими учеными Варшавы, Белостока, Зеленой Гуры, Люблина, Гнезно, членами Белостокской ономастической школы: З.Абрамович, Л. Дацевич, Л. Титко, М. Саевичем, М. Кондратиюком, С. Вархоллом, И. Коженевской-Берчиньской, учеными Латвии и Литвы, в частности Даугавпилса и Вильнюса (Т.А. Бучель, Г. Петкевич).

2. Поддерживаются контакты с русскими учеными Смоленска, Владимира, Екатеринбурга, Новгорода, Кемеровы, Симферополя, Москвы: И.А. Королевой, Н.А. Максимчук, Л.А. Бояриновой, Н. Бубновой, А.Н. Соловьевым, В.М. Шаклеином, чл.-кор РАН В.В. Виноградовым, Н.В. Васильевой, Т.А. Яценко, Г.Ю. Богданович, М.В. Пименовой, учеными из Казахстана, Украины, в частности г. Киева, Луганска, Донецка.